

# **ДАВНЯ ІСТОРІЯ КРАЮ ТА АРХЕОЛОГІЧНІ ПАМ'ЯТКИ**

*Мазур Інна, Марчук Ірина*  
**ДАВНЯ ІСТОРІЯ КРАЮ ТА АРХЕОЛОГІЧНІ ПАМ'ЯТКИ**

Вивчення давньої історії та археологічних пам'яток на території Поділля було започатковане на початку ХХ ст. відомими дослідниками Поділля і Волині В. Б. Антоновичем, Ю. Й. Сіцінським, В. О. Гереневичем, С. С. Гамченком та іншими археологами.

За 1963-2016 рр. шляхом стаціонарних розкопок вивчалися 16 поселень і 8 городищ, де виявлено біля 300 жител і господарських споруд, 21 могильник і 80 курганів, у яких відкрито більше 300 поховань, 10 святилищ-жертвників. Загальна площа розкопів становить більше 60000 м<sup>2</sup>. В процесі археологічних розвідок в межах Хмельницької та сусідніх областей вдалось виявити сотні раніше невідомих місцезнаходжень, що значно збагатили археологічну карту краю. В рамках пам'яткоохоронної діяльності систематично проводяться обстеження уже відомих старожитностей, під час яких уточнюється їх культурна приналежність, прив'язка до місцевості, визначення меж, встановлення охоронних знаків тощо. Спрямованість наукових пошуків пов'язана із вивченням старожитностей Поділля та Східної Волині II тис. до н.е. - II тис. н.е.:

Епоха бронзи. У 1963 р. експедиція університету дослідила жертвник комарівської культури біля с.Гораївка і курганний могильник біля с.Студениця Кам'янець-Подільського району.

В 1985 р. проведені стаціонарні розкопки могильника поблизу с.Дорогоща Ізяславського р-ну досліджено 6 курганів з 11 похованнями: із них 10 - трупоспалень в урнах і ямах, і 1 трупопокладення. Знахідки представлені горщиками, мисками, кремневими списами, сокирами, серпами, бронзовими браслетами й шпильками тощо.

Підсумовуючи знахідки відзначимо, що вони належить до тшинецько-комарівської культури XVI-XV ст. до н.е., яка формувалась на місцевій основі при відповідній трансформації попередніх старожитностей та під впливом сусідніх груп пам'яток. Дослідники пов'язують їх із праслов'янським населенням.

Пам'ятки раннього залізного віку. Понад десяток років експедиція досліджувала могильник IX-VII ст. до н.е., біля с.Бернашівка Могилів-Подільського району Вінницької області. На ньому виявлено 3 кургани та 42 поховання, із них: 36 трупопокладень, 4 трупоспалення і 2 кенотафи. В більшості могил спостерігається обряд переміщенні кісток. Загалом же поховання здійснені за однорідним ритуалом, що характеризує його належність до місцевого аборигенного населення з вкрапленнями інших прийдшлих елементів. Про це свідчить і супроводжувальний матеріал. Набори бронзових пронизок, кілець, браслетів, підвісок, залізні ножі, шпильки, керамічний посуд, прясла тощо.

Протягом 70-80-х рр. ХХ ст. проведено розкопки городища ранньоскіфського часу біля с. Рудківці Новоушицького району. Городище з прилеглими укріпленнями займає площу понад 40 гектарів. Тут виявлено біля 40 жител, ряд госп. споруд, складні за своєю конструкцією фортифікаційні споруди. Матеріали відносяться до чорноліської культури.

У 1986 р. під час археологічної розвідки по Кам'янець-Подільському району була виявлена раніш невідома група курганів з 19 насипів біля с. Тарасівка, із них у 1988 р. досліджено 6 курганів. Під час розчистки було зафіксовано 7 трупоспалень в урнах і 3 трупопокладення. Інвентар представлений горщиками, черпаками, мисками, бронзовими і залізними шпильками, скляним намистом та ін. Матеріали дають підстави датувати могильник VII-VI ст. до н.е.

У 1973 р. здійснено розкопки кургану поблизу с. Редвинці Хмельницького району. При розчистці знайдено залізний наконечник списа, бронзові наконечники стріл, а також деталі кінської вуздечки (налобник, пряжки, кільця та ін.). Слідів поховання в насипу могили не виявлено, тому вважаємо, що це кенотаф. За інвентарем даний комплекс датується V-IV ст. до н.е.

Крім могильників у 1970 р. проводилися рятівні розкопки на селищі передскіфського часу біля с. Бакота Кам'янець-Подільського району тут виявлено залишки трьох наземних жител з вогнищами, зібрано кераміку яка датується IX-VIII ст. до н.е.

У 1967 р. було досліджено залишки жертовника скіфського часу біля с. Бедриківці Городоцького району. Він виявляв собою кам'яну вимостку діаметром 5 м. На ній були виявлені кістки тварин, попіл та фрагменти кераміки VI-V ст. до н.е.

Таким чином, вище перераховані об'єкти дали нові матеріали для розуміння поховального обряду середньодністровських старожитностей передскіфського (IX-VII ст. до н.е.) та скіфського часу (VII-VI ст. до н.е.), значно доповнюють різноманітні аспекти матеріальної і духовної культури населення краю.

Пам'ятки рубежу і перших століть нової ери. У 80-х рр. проводилися дослідження на поселенні біля с. В. Слобідка Кам'янець-Подільського району. Тут було відкрито залишки жертовника, гончарного горна, 64 житла. Керамічний комплекс чітко фіксує історико-етнографічні особливості з елементами зарубенецької, східнопшеворської, гето-фракійської та пізньоскіфської культур. Встановлено, що селище пережило у своїй історії два основних хронологічних етапи - від III-II ст. до н.е. до I ст. н.е. і I-II ст. н.е. Слід відмітити, що в кінці другого етапу з'являється традиція черняхівського гончарного виробництва.

Відкриттям ХХ століття для слов'яно-руської археології стало дослідження унікального комплексу східнослов'янського ювеліра у Бернашівці. Надзвичайна цінність пам'ятки полягає в тому, що вперше у європейській археології вдалося зафіксувати приміщення майстерні, в якій «in situ» виявлено 64 кам'яні ливарні форми з місцевого вапняку, з яких можна виготовити понад 100 ювелірних прикрас. Серед них перша на території Центрально-Східної Європи форма для виготовлення пальчастих фібул. Майстерня датується

V-VI ст. і засвідчує високу професійну майстерність ювелірів. Підтверджує їх володіння технікою литва за восковою моделлю, напаявання, кріплення тощо.

У 70-х рр. проведено розвідки біля с.Конилівка Кам'янець-Подільського району. Відкрито наземномі та заглиблені житла каркасно-стовпової конструкції, госп. ями, опалювальні споруди, зібрано ліпну і гончарну кераміку. Привертає увагу уламок посуду, на якому зображено знаки рослинності, води, а також фігуру оленя — мотиви, які допомагають краще зрозуміти духовну культуру та світогляд черняхівських племен. В 1967 р. проведено розкопки некрополя біля с.Рідкодуби Хмельницького району. Під час дослідження відкрито 10 захоронень (5 трупокладень і 5 трупоспалень в ямах). В с.Устя у 1968 р. відкрито 2 трупопокладення і 2 трупоспалення в ямі й урні. Слід відмітити, що деякі з них мали кам'яні деталі, що не характерно для черняхівської культури.

Протягом десяти сезонів біля с.Бернашівка на селищі I тис. н.е. було досліджено 13 пох. II-V ст. н.е. з біритуальним обрядом в урнах і ямах. 5 захоронень стратиграфічно перекривалися житлами середини і третьої чверті I тис. н.е. Це говорить про те, що територія була використана під час розширення селища в V-VII ст.

Археологічні матеріали поселень і могильників Середнього Подністров'я дозволяють простежити формування черняхівської культури на основі традицій зарубинецької, гето-фракійської, східнопівденноєвропейської і сарматської культур.

Серед старожитностей II-V ст. н.е. значне місце займають жертвенники-капища, кам'яні антропоморфні ідоли та скельні рельєфи. У 1963 р. були відкриті залишки язичницького капища з антропоморфним ідолом і конічною стелою біля с.Ставчани Новоушицького р. У 60-х роках під час розкопок біля с.Бакота знайдено залишки капищ і жертвенного місця. До язичницьких пам'яток II-V ст. н.е. слід віднести і поховання з Раковецького могильника, в якому було зафіксовано (in situ) фалічний ідол.

Цікаві результати здобуті при дослідженні Бушанського скельного храму (1985-1987 рр.) де рельєфом зображено ритуальну сцену. У центрі постать жерця в молитовній позі (припіднята голова, витягнуті вперед руки з чашею) звернена до дерева, на одній із гілок якого сидить півень (у слов'ян — «віщий» птах). Позаду людини на підвищенні вибито силует оленя з гіллястими рогами, а вгорі - чітко обрамлений прямокутник з рештками напису, який зараз прочитати неможливо. Щодо дати функціонування цього комплексу, то висновки дослідників розбігаються. На думку, І.С.Винокура скельний храм, як такий, використовувався протягом IV-VI ст.

Загалом у Середньому Подністров'ї під час розкопок і розвідок відкрито понад 30 пунктів, які пов'язані із давніми культами й віруваннями.

#### **ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:**

1. Археологія: від джерел до реконструкцій [Текст]: [зб. наук. пр.] / НАН України, Ін-т археології; [Акимов Д. В. та ін.; ред.кол.: Отрошенко В. В. (відп. ред.) та ін.]. - Київ: ІА НАН України, 2011.

2. Археологія Південного Заходу України: [Текст]: зб. наук. праць; АН України, Інститут археології; відп. ред.. В. Н. Станко. - К.: Наукова думка, 1992.
3. Археологія України [Текст]: навч. посібник / І.С. Винокур, Д.Я. Телегін. - К.: Вища школа, 1994.
4. Байцар Андрій. Назва «Поділля» на географічних картах (XV-XIX ст.).
5. Баженов Л.В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX—XX ст.: Історіографія. Біобібліографія. Матеріали. — Кам'янець-Подільський, 1993.

*Ленчук Дмитро*

**ТРИПІЛЬСЬКІ СТАРОЖИТНОСТІ З РОЗКОПОК П. І. ХАВЛЮКА  
В КОЛЕКЦІЇ ЛАБОРАТОРІЇ З АРХЕОЛОГІЇ ФАКУЛЬТЕТУ ІСТОРІЇ,  
ПРАВА І ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ВДПУ  
ІМЕНІ М. КОЦЮБИНСЬКОГО (ДО 95 – РІЧЧЯ ВІД ДНЯ  
НАРОДЖЕННЯ)**

Після закінчення Другої світової війни археологічні дослідження в Україні набувають масового характеру. Відбувається розбудова різних промислових та енергетичних об'єктів, що досить часто розташовувалися у межах розміщення археологічних пам'яток. У 50 рр. ХХ ст. з'являються нові археологічні школи, що почали підготовку нового покоління дослідників. Значна частина із них стали досить талановитими вченими, а їх внесок в археологію залишається недостатньо вивченим у регіональній історії. Група цих вчених проводила дослідження у Вінницькій області: В.Д. Гопак, Б.С. Жураковський, Б.І. Лобай, П.І. Хавлюк, І.І. Заєць та інші. Саме матеріали розкопок двох останніх дослідників частково зберігаються в колекції лабораторії з археології ФІППУ ВДПУ ім. М.М. Коцюбинського [1, с. 7-22].

Хавлюк П. І. (15.06.1925-11.08.2001) впродовж 1951-2001 рр. займався дослідженням археологічних пам'яток Вінницької області. Дослідник проводив широкомасштабні археологічні розвідки краю, а також численні розкопки пам'яток, що належать до різних археологічних культур [2, с. 312-314; 3, с. 149]. З-поміж багатьох пам'яток і культур дослідник певну увагу приділяв і трипільській культурі [4, с. 6-12], відкривши ряд поселень. Зокрема біля сіл: Уланівка (1952), Борисівка (1953), Сорока (1963) та Слобідка (1973) Іллінецького району, на яких у 1972-1973 рр. ним проведено стаціонарні археологічні розкопки [5, арк. 21-22; 6, арк. 29-32]. Також у колекції є матеріали розвідок 1978 р. з поселення Заозерне Тульчинського району. Саме вони зберігаються у лабораторії з археології і являються цінними залишками матеріальної культури історії трипільського населення Середнього Побужжя, початку середнього етапу В I, В II. Цей період у сучасній науковій літературі висвітлений недостатньо повно. Переважно публікуються окремі статті, що фрагментарно висвітлюють час існування трипільських племен у межах другої половини 5 тис. до н. е. Внесок П.І. Хавлюка у вивчення цього питання залишається одним із найвагоміших в археологічних дослідженнях трипільської культури на Побужжі. Однак на даний момент наукова спадщина вченого залишається ще